

Zuzanna Zbróg

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Edukacji Szkolnej

ul. Krakowska 11, 25–369 Kielce, Polska

E-mail: zzbrog@ujk.edu.pl

Zainteresowania naukowe: wczesna edukacja, pedeutologia, polityka oświatowa, kultura, język, komunikacja językowa; teoria reprezentacji społecznych, zbiorowe pisanie biografii

Piotr Zbróg

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Filologii Polskiej

ul. Świętokrzyska 15G, 25–406 Kielce, Polska

E-mail: zbrog@interia.pl

Zainteresowania naukowe: składnia współczesna i historyczna języka polskiego, kultura języka, komunikacja językowa; teoria reprezentacji społecznych

JĘZYKOWE I POZAJĘZYKOWE NOŚNIKI REPREZENTACJI SPOŁECZNYCH W DISKURSIE PUBLICZNYM

*Ludzkie umysły formułują się przez dyskurs,
nie zaś w indywidualnej kontemplacji.
(Wagner 1998: 304)*

Celem artykułu jest przedstawienie przydatności teorii reprezentacji społecznych jako bazy teoretycznej i metodologicznej w badaniach dyskursu publicznego. Teoria ta, sformułowana przez francuskiego psychologa Serge'a Moscovicię, oferuje nowe podejście do badania: w jaki sposób media i społeczności/grupy społeczne konstruują rozumienie ważnych dla nich kwestii. Analiza dyskursu publicznego prowadzona w ramach tej teorii bazuje na obserwacji, za pomocą jakich środków językowych dokonywane są procesy zakotwiczenia (nazywanie, zakotwiczenie emocjonalne, zakotwiczenie tematyczne, zakotwiczenie metaforyczne, zakotwiczenie poprzez podstawowe antynomie) i obiektywizacji (obiektywizacja emocjonalna, personifikacja), będące podstawowymi mechanizmami komunikacyjnymi wytwarzającymi reprezentacje społeczne. Podkreślona zostanie rola języka jako nośnika reprezentacji społecznych. W artykule omówione zostaną także inne – pozajęzykowe – nośniki reprezentacji społecznych, które decydują o całościowym oglądzie dyskursywnej rzeczywistości społecznej. Reprezentacje społeczne można traktować jako narzędzie opisu i rozumienia rzeczywistości.

SŁOWA KLUCZOWE: teoria reprezentacji społecznych, dyskurs publiczny, analiza dyskursu.

Wprowadzenie

Teoria reprezentacji społecznych (dalej: TRS), sformułowana przez francuskiego psychologa Serge'a Moscovicio, od ponad pięćdziesięciu lat funkcjonuje w badaniach humanistycznych i społecznych, ale nadal jest mało znana wśród polskich badaczy różnych dyscyplin. Na przestrzeni lat wypracowano różne podejścia empiryczne odpowiadające różnym podejściom teoretycznym w badaniach reprezentacji społecznych, co stwarza duże możliwości analiz i interpretacji w nowych kontekstach (szerzej na ten temat: Zbróg 2016a).

Celem tego artykułu jest przedstawienie przydatności TRS w badaniach dyskursu publicznego. Teoria ta oferuje bowiem nowe podejście, umożliwiające pogłębione analizy nad tym, w jaki sposób media i społeczności/grupy społeczne konstruują rozumienie ważnych dla nich kwestii. Zastosowanie TRS jako bazy teoretycznej i metodologicznej pozwala na analizę treści dyskursu publicznego, kontekstu jego wystąpienia, obserwację, za pomocą jakich środków językowych dokonywane są procesy zakotwiczenia i obiektywizacji¹, a także ustalenie, jakie rezultaty dla działania i sposobu myślenia odbiorców może przynieść określony przekaz medialny. Reprezentacje są bowiem uznawane nie tylko za formę zorganizowania naszej wiedzy o świecie / wiedzy społecznej, ale równocześnie za determinanty podejmowanych przez nas działań.

Reprezentacje społeczne jako narzędzie opisu i rozumienia rzeczywistości

Dla Moscovicio (1973: XVII), reprezentacje społeczne to „system wartości, idei i praktyk, spełniających dwojaką funkcję: po pierwsze, ustanawiają one pewien ład zapewniający jednostkom orientację w ich materialnym i społecznym świecie oraz jego opanowanie; po drugie, umożliwiają nawiązanie komunikacji pomiędzy członkami danej społeczności, wyposażając ich w kody służące do wymiany społecznej, a także do nazywania i jednoznacznego klasyfikowania rozmaitych aspektów ich świata oraz jednostkowej i grupowej historii” (za: Flick 2012: 48).

W przeciwieństwie do wiedzy naukowej reprezentacje społeczne są wiedzą generowaną przez zdrowy rozsądek². Dzięki niej można próbować zrozumieć „nowe” – nowe idee, kultury, obiekty, zjawiska – poprzez skojarzenie ich z czymkolwiek, co jest ludziom znane. Kiedy coś jest nazwane i klasyfikowane w kategorii, a zatem staje się związane z innymi obiektami tego samego rodzaju, wszyscy członkowie wspólnoty mogą o tym mówić. Reprezentacje pozwalają ludziom zrozumieć rzeczywistość dzięki posiadaniu przez daną społeczność własnych systemów reprezentacji (różnych obiektów i zjawisk, np. polityki, szkoły, przynależności do grup rówieśniczych, agresji wśród uczniów)³. Członko-

¹ Te podstawowe mechanizmy komunikacyjne, występujące w ramach TRS, opisane są w dalszej części artykułu.

² Moscovici porównuje reprezentacje społeczne do pnia, z którego wyrastają teorie zdroworozsądkowe, będące „poznawczymi systemami z własną logiką, językiem [...]”. Społeczne reprezentacje nie reprezentują pojedynczych „opinii o”, „wyobrażeń o” czy „postaw wobec”, ale są „teoriami” czy też „dziedzunami wiedzy”, pozwalającymi na poznanie i ustrukturalizowanie rzeczywistości” (za: Augustinos, Innes 1990: 215).

³ Czytelnicy zainteresowani problematyką reprezentacji społecznych znajdą wiele informacji i przykładów badań np. w dostępnym on-line czasopiśmie *Papers of Social Representations*.

wie tej samej grupy mogą wypracować reprezentacje, które nie tylko łączą ich ze sobą, ale także prowadzą ich rozumowanie, ukierunkowują i orientują ich zachowania. Pomagają im rozumieć świat i ułatwiają życie, bycie w świecie. Reprezentacje społeczne odnoszą się więc do konstruowania własnej zbiorowej rzeczywistości przez określoną grupę społeczną, dla której wytworzone reprezentacje są narzędziem „naprowadzania”, kierowania odczytywaniem sytuacji społecznej i działania zgodnie z posiadanymi reprezentacjami. Ponieważ reprezentacje tworzą się w trakcie dialogu, dyskusji i interakcji, odnoszą się one do zachowań zbiorowych, komunikacji społecznej i stanowią legitymizację zdrowego rozsądku.

Reprezentacje społeczne nie powinny być postrzegane jako logiczne i spójne wzorce/schematy myślowe. Dzięki wykorzystaniu koncepcji poznawczej polifazji (ang. *cognitive polyphasia*) TRS podkreśla fakt, że codzienne myślenie o czymś może być także pełne fragmentów myśli i idei sprzecznych (Jovchelovitch, Priego-Hernandez 2015). Polifazja odnosi się bowiem do stanu, w którym różne rodzaje wiedzy, charakteryzujące się różnymi poziomami racjonalności, funkcjonują jednocześnie w umyśle jednostki lub w świadomości społecznej, co wiąże się bezpośrednio z koniecznością pojawienia się elastyczności w komunikacji i pluralizmu w dyskursie publicznym. Według Jovchelovitch (2007) reprezentacje społeczne stanowią/konstytuują obszary wiedzy, które są w nieustannym ruchu, pokazując, że badacz może koncentrować swoją uwagę na tym, jak różne reprezentacje zderzają się i konkurują w sferze społecznej, jak współistnieją w tym samym kontekście, w tej samej grupie społecznej lub nawet w tej samej jednostce.

Badacze zajmujący się konceptualnie TRS stworzyli definicję reprezentacji społecznych, która w bardziej obrazowy sposób ujmuje ich charakter: „społeczna reprezentacja jest zjawiskiem kolektywnym, odnoszącym się do społeczności, które jest współkonstruowane przez jednostki podczas ich codziennych działań i rozmów. [...] Zamiast wyobrażania sobie reprezentacji [jako zjawiska rezydującego] *wewnątrz* umysłów, lepiej jest wyobrazić je sobie [jako zjawisko rezydujące] *pomiędzy* umysłami, przypominające baldachim utkany z połączonych ludzkich rozmów i działań. W skrócie: „społeczna reprezentacja jest zespołem myśli i uczuć, wyrażanych w jawnych i werbalnych zachowaniach aktorów, który konstytuuje obiekt dla grupy społecznej” (za: Trutkowski 2016: 13)⁴.

Język jako nośnik reprezentacji społecznych

W wydanym w 1961 roku studium *La psychoanalyse, son image et son public* Moscovici zaproponował TRS do analizy sposobu, w jaki teoria naukowa, dotycząca psychoanalizy, przenika do społeczeństwa, odmienia jego język, myślenie i działanie. Opisał on, jak – z jednej strony – reprezentacje społeczne umożliwiają komunikację społeczną, a zwłaszcza porozumienie między grupami społecznymi, a z drugiej strony zaznaczył, że są one także „produktem dyskursu: dzięki komunikacji reprezentacje przywoływane są do zbiorowej świadomości i reprodukowane” (za: Szwed 2011: 49).

⁴ Główne tezy TRS można już znaleźć w publikacjach polskojęzycznych (Trutkowski 2000, 2007; Szwed 2011; Zbróg 2013, 2014, 2015, 2016a, 2016b, 2016c; Krasuska-Betiuk 2014, 2015a, 2015b, 2016; Zbróg, Zbróg 2016).

Twórca TRS od początku akcentował powiązanie społecznych reprezentacji z procesami komunikacji, uznając język za nośnik reprezentacji społecznych, medium ich przekazywania, uzgadniania i rozpowszechniania. Reprezentacje są kluczowe dla dyskursu, ponieważ łączą jednostkę ze społeczeństwem i umożliwiają wzajemne zrozumienie. Składnik językowy reprezentacji odnosi je do rzeczywistości zwerbalizowanej, do dyskursu, składnik pozajęzykowy zaś – do świata symboli, obrazów, praktyk społecznych. Z kolei dyskurs zapewnia wymianę myśli, umożliwia gromadzenie informacji o świecie i upowszechnianie idei, przekonań, wyobrażeń, teorii w formie społecznych reprezentacji. „Źródłem społecznych reprezentacji zjawisk, obiektów, problemów, idei jest bowiem krążąca w dyskursie wiedza, która ujawnia się w komunikacji i której kształt jest modyfikowany w zależności od indywidualnych doświadczeń, interesów i przekonań” (Szwed 2011: 22). Fakt podzielenia reprezentacji oznacza, że są one modelowane w procesie społecznej komunikacji, w ramach której wytwarzane i określane są ich wzajemne relacje. Podzielane reprezentacje określają zakres dostępnych nam wzorców interpretacyjnych i jednocześnie konstytuują rzeczywistość, w której żyjemy⁵.

Reprezentacje społeczne są więc konstruktem pośredniczącym między jednostką a rzeczywistością społeczną, zaś język, dzięki któremu się komunikujemy, stanowi „podstawowy, społecznie podzielany zasób wiedzy” (Szwed 2011: 53). Słownik i składnia języka potocznego są medium, „które pozwala transmitować wiedzę o społecznym pochodzeniu” (Schütz 2006: 873). To w języku zawarty jest dyskursywny obraz rzeczywistości, którą postrzegamy.

Reprezentacje społeczne zmieniają się oraz działają „jako rodzaj nośnika językowego, który sprawia, że wiedza staje się dostępna dla ludzi posługujących się różnymi kodami i posiadającymi odmienne doświadczenia społeczne” (Chaib *i in.* 2011: 3). Przypominają one „repertuary lingwistyczne – terminy nieustannie wykorzystywane do charakterystyki różnego rodzaju działań czy zdarzeń, które implikują względnie stałe elementy leksyki, stylistyki i gramatyki, połączone zawartymi w słowniku potocznymi metaforami i przenośniami. W tym sensie reprezentacje są konstruowane lingwistycznie i uwzględniają społeczny charakter pojęć” (Szwed 2011: 54).

Zarówno język, jak i symbole funkcjonujące w sferze publicznej stanowią ważne aspekty społecznych reprezentacji, będąc jednocześnie kluczowymi elementami komunikacji i dyskursu – wzajemnie od siebie zależnych, integralnie ze sobą związanych elementów. Zapewniają one wymianę myśli, wzajemne zrozumienie, gromadzenie informacji, rozpowszechnianie uzgodnionych przekonań, koncepcji, idei, wyobrażeń. Rola języka jako nośnika reprezentacji społecznych nie ogranicza się tylko do funkcji komunikacyjnej, ale związana jest przede wszystkim z procesem nadawania znaczeń rzeczywistości, konstruowania i wyrażania świata, w którym żyjemy.

⁵ „[D]yskurs konstruuje, definiuje i wytwarza przedmioty wiedzy w sposób zrozumiały, wykluczając jednocześnie inne formy rozumowania jako niezrozumiałe” (Barker 2005: 115).

Podstawowe narzędzia analityczne w badaniach empirycznych z perspektywy teorii reprezentacji społecznych

Zwolennicy TRS stale doskonalą zarówno teoretyczne, jak i metodologiczne podstawy koncepcyjne teorii. Pojawiające się nowe metody oglądu rzeczywistości stanowią punkt wyjścia do dyskusji i uregulowania kwestii pominiętych lub niedostatecznie opracowanych w teoretycznych i empirycznych podstawach TRS. Badacze dyskursu (np. Potter, Edwards 1999) zarzucali początkowej wersji teorii między innymi zbyt słabe zainteresowanie sensotwórczą rolą reprezentacji, rolą nadawania znaczeń obserwowanym fenomenom (choć TRS nie wykluczała takiego podejścia). Najnowsze opracowania, łączące TRS z analizą dyskursu, komunikacją i językiem (np. Trutkowski 2004, Szwed 2011, Gibson 2015), akcentują konieczność uwzględniania wzajemnych relacji między treściami przekazywanymi (komunikowanymi) a odbieranymi znaczeniami. Dyskurs związany jest bowiem z wytwarzaniem wiedzy poprzez język traktowany jako narzędzie nadające znaczenia. Dzięki temu możemy zrozumieć istotę społecznego, dyskursywnego przetwarzania, negocjowania i definiowania rzeczywistości.

Badacze reprezentacji społecznych zwracają uwagę, że reprezentacje – mimo dyskursywnego charakteru – nie sprowadzają się wyłącznie do dyskursu. Moscovici podkreślał bowiem, że „dyskurs nie jest reprezentacją, nawet jeśli każdą reprezentację można na dyskurs przetłumaczyć”. Istnieją bowiem „różnego rodzaju obrazy i koncepcje, które niezupełnie zamieniają się w język” (Moscovici 1985: 92; za: Szwed 2011: 54). Obok rzeczywistości językowej istnieją jeszcze reprezentacje społeczne, które są utrwalone w innych nośnikach: obrazach, fotografiach, filmach, artykułach prasowych, rysunkach satyrycznych czy praktykach społecznych. Badanie reprezentacji społecznych w sferze publicznej powinno więc uwzględniać zarówno językowe, jak i pozajęzykowe nośniki.

Jak wspomniano we wstępie, celem artykułu jest przedstawienie przydatności teorii reprezentacji społecznych jako bazy teoretycznej i metodologicznej w badaniach dyskursu publicznego. Dzięki podejściu charakterystycznemu dla reprezentacji społecznych można obserwować podstawowe mechanizmy komunikacyjne, które wiążą się z procesem tworzenia/modyfikacji reprezentacji społecznych danego obiektu/zjawiska/procesu. Główne narzędzia analityczne w badaniach z perspektywy TRS związane są z procesami kotwiczenia i obiektywizacji, które zostaną po kolei omówione z uwzględnieniem krótkich przykładów dla lepszego ich zilustrowania. Pełnym przykładem tego typu podejścia są analizy nad reprezentacjami obniżenia wieku rozpoczęcia obowiązków szkolnego w debacie publicznej, prowadzone na podstawie publikacji prasowych (Zbróg 2016b).

1. Zakotwiczenie (ang. *anchoring*)

Badacze reprezentacji społecznych stoją na stanowisku, że odbieramy świat przez pryzmat uzgodnionych definicji zjawisk, zaś zjawiska nowe – dzięki komunikacji, na zasadzie asymilacji kulturowej – zakotwiczymy w istniejącym, przyswojonym i bezpiecznym systemie podzielanych kategorii (Szwed 2011). Podczas tego procesu nowe reprezentacje społeczne

są włączane do tych dobrze już znanych w danej społeczności, a jednocześnie te ostatnie są przekształcane przez nowe reprezentacje. W rezultacie nieznanie dotychczas idee stopniowo stają się dobrze znanymi pomysłami i częścią zbiorowych ram odniesienia dla zachowań społecznych. Zakotwiczenie można więc traktować jako proces umieszczania nowego obiektu w ramach odniesienia do już znanego, aby móc go interpretować. Oznacza to, że nowe pomysły/idee i zjawiska są sukcesywnie łączone z dobrze znanym zjawiskiem/fenomenem lub kontekstem, są zakorzeniane w przestrzeni społecznej. Jest ona wówczas powszechnie wykorzystywana do codziennego opisu rzeczywistości.

Włączanie nowych reprezentacji, a więc przekształcanie reprezentacji starych, może odbywać się na kilka sposobów. Wyróżnieniem szeregu mechanizmów kotwiczenia zajęła się szwedzka badaczka Birgitta Höijer (2011). Pozostając w zgodzie z podstawami teoretycznymi społecznych reprezentacji, opisała ona następujące mechanizmy kotwiczenia: nazywanie, zakotwiczenie emocjonalne, zakotwiczenie tematyczne, zakotwiczenie metaforyczne i zakotwiczenie poprzez podstawowe antynomie.

1.1. Nazywanie

„Nazywanie to umieszczanie nieznanego w matrycach tożsamości naszej kultury, wyciąganie z anonimowości i wyposażanie w genealogię” (Moscovici 1984: 34). Nazywanie nie jest czystą operacją intelektualną, której celem jest klarowność i logiczna spójność, ale „jest to operacja odnosząca się do postaw społecznych” (tamże: 35). Jako przykład Moscovici podaje określenie „wróg ludzi”, podkreślając, że wywołuje ono od razu określony obraz, skojarzenie. Nazywanie jest jednym z najpowszechniej stosowanych sposobów na to, aby coś, co jest dla nas obce, niejasne, nieznanie stało się czymś bliższym, bardziej znajomym. Nazywając coś „możemy wydobyć to z niepokojącej anonimowości, obdarzyć genealogią i umieścić w szeregu konkretnych słów” (Moscovici 2000: 46). W ten właśnie sposób, dzięki nazywaniu, zjawisko wyzwala się z tajemnicy i niezrozumiałości. Choćby mgliste nazewnictwo, niejasne, niezbyt dobrze wyjaśnione, ogólnikowe, ale pojawiające się stale, np. w postaci tytułów, haseł, stopniowo doprowadza do jego większej czytelności i przyswojenia przez grupę społeczną. Na przykład artykuły o zmianach klimatycznych mogą być zapowiadane zarówno tytułami: „Ocieplenie czy globalna ściema” (Kolonko 2007), „Majstersztyk manipulacji” (Popkiewicz 2016b) czy „Imponująca kolekcja mitów klimatycznych” (Popkiewicz 2016a), jak i tytułami „Rekordowo mało lodu w Arktyce” (Bułgajewski 2016b), „Wzrost poziomu morza przyspiesza” (Popkiewicz 2016c), „Indie pustynniej” (Maślanka 2016) czy „Alarmujący stan jakości powietrza w wielu polskich miastach” (Siergiej 2016). Tytuły przedstawiające problematykę zmian klimatycznych mogą więc wywoływać skojarzenia związane z katastrofą, alarmem, zagrożeniem, ale i manipulacją, nieprawdą, wymysłami, mogą także wzbudzać w nas wątpliwości. Nazywanie jest więc procesem, który ściśle wiąże się z jednoczesnym klasyfikowaniem i – jak twierdzi Moscovici (2000) – ze wzbogacaniem obiektu dzięki nadaniu mu nowych cech i wymiarów.

1.2. Zakotwiczanie emocjonalne

Zakotwiczanie emocjonalne nie jest mechanizmem wyraźnie zaznaczonym w TRS. Moscovici odnosił swoje rozważania do problematyki emocji, np. kiedy podczas badania reprezentacji społecznych pieniędzy odwoływał się do namiętności i pożądania. Za bardziej zdecydowanym wzięciem pod uwagę emocji w TRS opowiada się Birgitta Höijer (2011). Uznaje ona, że emocjonalne kotwiczenie odnosi się do procesu, w którym nowe zjawisko (np. komunikacyjne) jest przymocowane do dobrze znanych emocji. Przez to nieznane staje się rozpoznawalne, ponieważ emocje – jak dowodzą badania psychologiczne – pomagają nam interpretować i oceniać sytuacje społeczne i obiekty (Bless *i in.* 2004; za: Höijer 2011: 9). Dzięki emocjom możemy rozpoznać, że coś wywołuje w nas odczucie niebezpieczeństwa, zagrożenia lub przeciwnie – odczucie czegoś miłego i przyjemnego.

Mass media chętnie wykorzystują zakotwiczanie emocjonalne, zwłaszcza w uczuciach strachu lub zbliżającego się zagrożenia (globalne ocieplenie, terroryzm, wojny, trzęsienia ziemi, powodzie). Frank Furedi twierdzi nawet, że zaczynamy przez to przekształcać kulturę Zachodu w kulturę strachu, w której „strach zeruje na sobie i tworzy skłonność do spekulacji na temat innych zagrożeń czyhających za rogiem” (za: Höijer 2011: 9).

Emocjonalne kotwiczenie może być osadzone nie tylko w języku, ale także w fotografiach, ilustracjach lub filmach. Zdjęcia przedstawiające przerażające skutki globalnego ocieplenia na przykładzie okaleczonych, tracących swe siedliska, zagłodzonych zwierząt (Bułgajewski 2016a) czy film Leonarda Di Caprio *Czy czeka nas koniec?* na temat możliwych skutków zmian klimatycznych, wywołują w nas odczucie zagrożenia, lęku, czającego się niebezpieczeństwa, także poczucia winy i współczucia.

1.3. Zakotwiczanie tematyczne

Moscovici wykorzystuje pojęcie tematu/motywu, aby uchwycić podstawowe, ogólne wzorce myślenia i prymarne idee danej społeczności, które we współdziałaniu ze specyficznym kontekstem generują i strukturyzują nowe reprezentacje społeczne. Te tak zwane tematy lub *themata* „zostały stworzone przez społeczeństwo i zachowane przez społeczeństwo” (Moscovici 2000: 163). Przykłady takich wątków tematycznych podaje Moscovici, upatrując ich na przykład w motywach demokracji, praw człowieka, równości, sprawiedliwości itp. „[N]ie ujawniają się one jednak nigdy wyraźnie” (Moscovici 2000: 182), lecz muszą być wyłowione podczas analizy rozmów, wywiadów, programów medialnych. *Themata* mogą przybrać formę przekonań (np. topnienie lodowców jako rezultat podnoszenia się średniej temperatury na świecie), kategorii („globalne ocieplenie”, „ekosystem”) lub symbolicznych przykładów (np. godzina dla Ziemi). Często nie są one ujawniane w języku, ale w warstwie wizualnej jako produkt mediów (zdjęcia, filmy, obrazy).

1.4. Zakotwiczanie w antynomii

Według Ivany Markovej (2003), tworzenie znaczeń bazuje na zdolności do dokonania różnicowania, do myślenia w opozycji, polaryzacji lub antynomii. Także zdolność do negacji

stwarza napięcia i dynamikę w społeczeństwie. To dzięki tego typu umiejętności myślenia dochodzi do zmian i rozwoju na świecie, w społeczeństwach, grupach, jednostkach. We wszystkich społecznościach i kulturach funkcjonują antynomie, takie jak: życie – śmierć, my – oni, strach – nadzieja. W specyficznym kontekście społeczno-historycznym antynomie powiązane z jakimś zjawiskiem społecznym mogą stać się źródłem napięcia, konfliktu lub problemu i częścią debaty publicznej. Dzieje się to właśnie w takich sytuacjach, w których rozwijają się nowe reprezentacje społeczne (Markova 2003).

Reprezentacje społeczne zmiany klimatu ujmowane są najczęściej w antynomiach: pewność – niepewność, winny – niewinny, natura – kultura, globalny – lokalny (problem). Organizują one dyskurs na różnych poziomach w zależności od tego, który typ reprezentacji społecznych dominuje w mediach (Höijer 2011: 10).

Analizując zatem opozycyjne rozróżnienia lub antynomie, można opisywać istotne napięcia w trakcie tworzenia się/modyfikowania reprezentacji społecznych danego obiektu/procesu/zjawiska.

1.5. Zakotwiczenie przez metafory

Metafory czynią rzeczy i zjawiska zrozumiałymi. Niektóre metafory są uniwersalne, podczas gdy inne odzwierciedlają zmiany kulturowe. Według Lakoffa i Johnsona (2010) język potoczny jest przesiąknięty metaforami, a właściwie nawet całe nasze myślenie i komunikowanie się jest metaforyczne. Kotwiczenie zjawisk społecznych w metaforach może służyć celom informacyjnym: „Zmiana klimatu zabija” (Urbański 2011), „Czy polskie miasta muszą nas truć. Jak poprawić powietrze i zdrowie” (Piłat, Kokoszkiewicz 2015) lub legitymizującym działania rządu, np. „Nowe ogniska APS. Czy świński pomór pogrzebie polską gospodarkę” (Solska 2016).

2. Obiektyfikacja

Obiektyfikacja sprawia, że „nieznane” staje się „znane” poprzez przekształcenie go w coś konkretnego, coś, co możemy dostrzec i doświadczyć naszymi zmysłami. Jest to więc swego rodzaju materializacja abstrakcyjnych idei, przedstawienie pomysłów jako konkretnych zjawisk istniejących w świecie fizycznym. „To, co jest postrzegane, zastępuje to, co jest pomyślane” (Moscovici 2000: 51). W elementach zobiektyfikowanych ujawnia się to, co istnieje ponad/poza językiem, poza tym, co bezpośrednio się mówi (Szwed 2011: 50). Kiedy na przykład media przedstawiają wyjątkowo groźne skutki wichur, trąb powietrznych (połamane drzewa, zerwane dachy, zmiażdżone samochody), fale upałów, ciepłe zimy, zdjęcia cofających się lodowców, abstrakcyjne zjawisko zmian klimatycznych zostaje zobiektyfikowane.

2.1. Obiektyfikacja emocjonalna

Moscovici (1984: 38) pisał, że: „Obiektyfikacja jest odkrywaniem ikonicznej cechy nie do końca sprecyzowanej idei lub odtworzeniem/reprodukcją koncepcji w obrazie”. O obiek-

tywizacji emocjonalnej możemy mówić wówczas, gdy w przedstawianie danego obiektu silnie zaangażowany jest komponent emocjonalny. Na przykład konkretne i przerażające obrazy ludzi i zwierząt uciekających przed ogniem, gwałtownymi powodziami, pożary lasów, martwe bydło na spieczonej ziemi są obrazami wielokrotnie wykorzystywanymi przez media dla zobrazowania zmian klimatycznych (Höijer 2011: 13).

2.2. *Personifikacja*

W obiektywizacji poprzez personifikację idea lub zjawisko jest związane z konkretnymi osobami, np. Freud uosabia psychoanalizę, zaś Gandhi – walkę polityczną bez stosowania przemocy. Zabieg taki służy zwróceniu uwagi na jakiś problem i pomaga w jego popularyzacji. Wykorzystanie w tym celu osób znanych publicznie lub takich, które stały się znane dzięki systematycznemu zajmowaniu się danym tematem, zwłaszcza w mediach, jest konwencjonalnym zabiegiem propagandowym (np. ambasadorem zmian klimatycznych dzięki częstym wystąpieniom w mediach został amerykański wiceprezydent Al Gore).

Zakończenie

Koncentracja na reprezentacjach zjawisk społecznych i komunikacyjnych czyni teorię reprezentacji społecznych bardzo istotną dla badań dyskursu publicznego. Dzięki analizom pokazującym, jak media obiektywizują i zakotwiczą „nowe” problemy naukowe, polityczne czy społeczne, uzyskujemy wiedzę o istotnych przemianach w systemach myślowych lub zbiorowym nadawaniu znaczeń przez społeczeństwa. Podstawowe mechanizmy komunikacyjne zidentyfikowane przez badaczy reprezentacji społecznych (zakotwiczenie i obiektywizacja: tematyczne, emocjonalne, metaforyczne, poprzez antynomie) pozwalają w oryginalny sposób odnieść się do problemów nurtujących społeczeństwo. Pozwalają na wyjaśnianie, jak idee są komunikowane, przekazywane i przekształcane w to, co postrzegane jest jako zdrowy rozsądek. TRS oferuje między innymi perspektywę oglądu wybranego obiektu badawczego poprzez studiowanie zapisów medialnych (Internet, czasopisma, programy telewizyjne, fotografie, praktyki społeczne itp.) w określonym przedziale czasowym. Możliwe jest wówczas analizowanie, w jaki sposób media i społeczności/grupy społeczne wytwarzają społeczne reprezentacje wybranych obiektów czy zjawisk. Czytając prasę, materiały internetowe, oglądając telewizję, obrazy, fotografie, słuchając radia ludzie budują reprezentacje zdarzeń lub działań, czyli konstruują subiektywne wyobrażenia o danym zdarzeniu, sytuacji lub procesie. Prześledzenie sposobu użycia przez codzienne doniesienia prasowe języka i pozajęzykowych nośników reprezentacji jako narzędzi dostarczających informacji o wybranym fenomenie może posłużyć do zwrócenia uwagi na sposób myślenia i działania społecznego.

Bibliografia

- AUGOUSTINOS, M., INNES, J. M., 1990. Towards an integration of social representations and social schema theory. *British Journal of Social Psychology*, 29, 213–231.
- BARKER, CH., 2005. *Studia kulturowe. Teoria i praktyka*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- BULGAJEWSKI, H., 2016a. *Oto zdjęcia, które potwierdzają globalne ocieplenie*. Dostępne na stronie: <http://ziemianarozdrozu.pl/artukul/3499/oto-zdjecia-ktore-potwierdzaja-globalne-ocieplenie> [od 31.10.2016].
- BULGAJEWSKI, H., 2016b. *Rekordowo mało lodu w Arktyce*. Dostępne na stronie: <http://ziemianarozdrozu.pl/artukul/3508/rekordowo-malo-lodu-w-arktyce-a-wokol-antarktydy-tez> [od 11.11.2016].
- CHAIB, M., DANERMARK, B., SELANDER S., 2011. Introduction: Social Knowledge – Shared, Transmitted, Transformed. In: Red. M. Chaib, B. Danermark, S. Selander. *Education, Professionalization and Social Representations. On the Transformation of Social Knowledge*. London: Routledge, 1–15.
- FLICK, U., 2012. *Projektowanie badania jakościowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- GIBSON, S., 2015. From representations to representing: on social representations and discursive-rhetorical psychology. In: Red. G. Sammut, E. Andreouli, G. Gaskell, J. Valsiner. *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press, 210–224.
- HÖIJER, B., 2011. Social Representations Theory. A New Theory for Media Research. *Nordicom Review*, 32, 3–16.
- JOVCHELOVITCH, S., 2007. *Knowledge in context: representations, community and culture*. London: Routledge.
- JOVCHELOVITCH, S., PRIEGO-HERNANDEZ, J., 2015. Cognitive polyphasia, knowledge encounters and public spheres. In: Red. G. Sammut, E. Andreouli, G. Gaskell, J. Valsiner. *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press, 163–178.
- KOLONKO, M. M., 2007. *Ocieplenie czy globalna ściema*. Dostępne na stronie: http://www.rp.pl/artukul/2,334129_Kolonko__Ocieplenie_czy_globalna_sciema_.html [od 14.07.2007].
- KRASUSKA-BETIUK, M., 2014. Teoria społecznych reprezentacji w badaniach uczestników praktyk pedagogicznych. In: Red. J. M. Łukasik, I. Nowosad, M. J. Szymański. *Codziennosc szkoły. Nauczyciel*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 175–187.
- KRASUSKA-BETIUK, M., 2015a. Interakcje w klasie szkolnej z perspektywy społecznych reprezentacji i oczekiwań interpersonalnych. *Studia z Teorii Wychowania*. T. 6, 3, 49–77.
- KRASUSKA-BETIUK, M., 2015b. Sfera publiczna i edukacja w świetle teorii reprezentacji społecznych. *Forum Oświatowe*, 27 (1), 11–27.
- KRASUSKA-BETIUK, M., 2016. Dialog w partnerstwie edukacyjnym: teoretyczne implikacje zastosowania teorii reprezentacji społecznych. In: Red. D. Jankowska, M. Grzelak-Klus. *Pedagogika dialogu: dialog jako droga rozumienia i samorozumienia*. Warszawa: Wydawnictwo APS, 152–163.
- LAKOFF, G., JOHNSON, M., 2010. *Metafory w naszym życiu*. Warszawa: PIW.
- MARKOVÁ, I., 2003. *Dialogicality and Social Representations. The Dynamics of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MAŚLANKA, M., 2016. *Indie pustynnieją*. Dostępne na stronie: <http://ziemianarozdrozu.pl/artukul/3473/indie-pustynnieja> [od 18.09.2016].
- MOSCOVICI, S., 1984. The Phenomenon of Social Representations. In: Red. R. Farr, S. Moscovici. *Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press, 3–69.
- MOSCOVICI, S., 2000. *Social Representations. Explorations in Social Psychology*. Cambridge: Polity Press.

PILAT, B., KOKOSZKIEWICZ, M., 2015. *Czy polskie miasta muszą nas truć. Jak poprawić powietrze i zdrowie?* Dostępne na stronie: http://wyborcza.biz/biznes/1,147752,17413243,Czy_polskie_miasta_mu_sza_nas_truc_Jak_poprawic_powietrze.html?disableRedirects=true [od 16.02.2015].

POPKIEWICZ, M., 2016a. „Zimne Słońce” – imponująca kolekcja mitów klimatycznych. Dostępne na stronie: <http://ziemianarozdrozu.pl/artukul/3503/%E2%80%9Ezimne-slonce%E2%80%9D-imponujaca-kolekcja-mitow-klimatycznych> [od 4.11.2016].

POPKIEWICZ, M., 2016b. *Majstersztyk manipulacji: czyli prognoza ochłodzenia z książki „Zimne Słońce”*. Dostępne na stronie: <http://ziemianarozdrozu.pl/artukul/3512/majstersztyk-manipulacji-czyli-prognoza-ochlodzenia-z-ksiazki-zimne-slonce> [od 18.11.2016].

POPKIEWICZ, M., 2016c. *Wzrost poziomu morza przyspiesza*. Dostępne na stronie: <http://naukooklimacie.pl/aktualnosci/wzrost-poziomu-morza-przyspiesza-zamaskowal-to-wulkan-189> [od 18.10.2016].

POTTER, J., EDWARDS, D., 1999. Social representations and discursive psychology: from cognition to action. *Culture and Psychology*, 5 (4), 447–458.

SIERGIEJ, P., 2016. *Alarmujący stan jakości powietrza w wielu polskich miastach*. Dostępne na stronie: <http://ziemianarozdrozu.pl/artukul/3509/alarmujacy-stan-jakosci-powietrza-w-wielu-polskich-miastach> [od 13.11.2016].

TRUTKOWSKI, C., 2016. *Teoria społecznych reprezentacji i jej zastosowania*. Dostępne na stronie: www.academia.edu/12477768 [od 15.12.2016].

TRUTKOWSKI, C., 2004. Wybór czy konieczność – o potrzebie wykorzystania analizy dyskursu w socjologii. *Kultura i Społeczeństwo*, 1, 35–50.

TRUTKOWSKI, C., 2007. Teoria społecznych reprezentacji i jej zastosowania. In: Red. M. Marody. *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 327–356.

SCHÜTZ, A., 2006. Potoczna i naukowa interpretacja ludzkiego działania. In: A. Jasińska-Kania, L. M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski. *Współczesne teorie socjologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 867–893.

SOLSKA, J., 2016. *Nowe ogniska APS. Czy świński pomór pogrzebie polską gospodarkę*. Dostępne na stronie: <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/rynek/1672890,1,nowe-ogniska-asf-czy-swinski-pomor-pogrzebie-polska-gospodarke.read> [od 23.08.2016].

SZWED, R., 2011. *Reprezentacje opinii publicznej w dyskursie publicznym*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

URBAŃSKI, K., 2011. *Zmiana klimatu zabija*. Dostępne na stronie: <http://www.rp.pl/artukul/746057-Zmiana-klimatu-zabija.html> [od 3.11.2011].

WAGNER, W., 1998. Social Representation and Beyond: Brute Facts, Symbolic Coping and Domesticated Worlds. *Culture and Psychology*, 4 (3), 297–329.

WAGNER, W., 2015. Representation in action. In: Red. G. Sammut, E. Andreouli, G. Gaskell, J. Valsiner. *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press.

ZBRÓG, Z., 2013. Badanie społeczności/zjawisk społecznych z wykorzystaniem (elementów) teorii reprezentacji społecznych – perspektywa pedagogiczna. *Pedagogika. Badania, dyskusje, otwarcia. Specyfika pomiaru w badaniach społecznych*, 2, 45–60.

ZBRÓG, Z., 2014. Reprezentacje społeczne praktyk pedagogicznych – konstruowanie profesjonalizmu wykładowców, nauczycieli i studentów. In: Red. J. Piekarski, E. Cyrańska, B. Adamczyk. *Doskonalenie praktyk pedagogicznych – dyskusja*. Łódź: Wydawnictwo Naukowe UŁ, 65–80.

ZBRÓG, Z., 2015. The Episodic-Narrative Interview as a Method of Research of Social Representations. *Acta Universitatis Matthaei Belii*, 41–51.

ZBRÓG, Z., 2016a. Teoria reprezentacji społecznych w badaniach zmiany szkoły – możliwe zastosowania. In: Red. M. J. Szymański, B. Walasek-Jarosz, Z. Zbróg. *Zrozumieć szkołę. Konteksty zmiany*. Warszawa: Wydawnictwo APS, 226–249.

ZBRÓG, Z., 2016b. Obniżenie wieku rozpoczęcia obowiązku szkolnego – reprezentacje społeczne problemu w debacie publicznej. *Problemy Wczesnej Edukacji*, 4, 85–93.

ZBRÓG, Z., 2016c. Uczenie się przez oduczanie – modyfikowanie reprezentacji społecznych przyszłych nauczycieli. *Pedagogika Szkoły Wyższej*, 1, 95–108.

ZBRÓG, Z., ZBRÓG, P., 2016. Reprezentacje społeczne jako nośniki pamięci zbiorowej. *Horyzonty Wychowania*, vol. 15, 36, 11–27.

Zuzanna Zbróg

Jan Kochanowski University in Kielce, Poland

Research interests: early education, pedeutology, education policy, culture, language, linguistic communication; the theory of social representations, collective biography writing

Piotr Zbróg

Jan Kochanowski University in Kielce, Poland

Research interests: syntax of contemporary and historical Polish language, culture of language, linguistic communication; the theory of social representations

LINGUISTIC AND EXTRALINGUISTIC MEDIA OF SOCIAL REPRESENTATIONS IN THE PUBLIC DISCOURSE

Summary

The aim of the article is to present the utility of the social representation theory as a theoretical and methodological basis of the public discourse research. The theory, enunciated by the French psychologist Serge Moscovici, offers a new approach to the research of the way in which the media and communities / social groups construct the understanding of the issues which are important to them. The analysis of public discourse conducted within the framework of this theory is based on the observation of linguistic media with which the processes of anchoring (naming, emotional anchoring, thematic anchoring, anchoring by metaphors, anchoring in antinomies) and objectification (emotional objectification, personification) are conducted. They constitute the basic communicative mechanisms which produce social representations. The role of language as a medium of social representation will be emphasised. The article will also discuss the extralinguistic media of social representations which determine the overall image of discursive social reality. Social representations may be perceived as a tool for description and understanding of reality.

KEY WORDS: the theory of social representations, public discourse, discourse analysis.

Pateikta / Submitted 2016 12 01

Priimta / Accepted 2017 02 10